

Синдром Січневого повстання: Евгеніуш Ромер про революційне суспільство на сході Європи у 1917–1919 рр.

Революція в Російській імперії 1917 р. кардинально вплинула на повсякденне життя простих людей, соціальних класів, етнічних та релігійних груп. Уся імперія Романових зазнавала різких трансформацій суспільного життя. Білоруси, євреї, литовці, поляки, українці та інше населення Західних окраїн імперії виявляли значний рівень національної самоорганізації. Аналогічні процеси відбувалися з високою інтенсивністю в різних частинах Росії.

Життя поляків, їх реакція на перебіг революційних процесів в Росії, розвиток нових гібридних ідентичностей, зміни імперської лояльності на національну становлять особливий предмет дослідження. Під час Першої світової війни в імперії проводилися цілеспрямовані кампанії дискредитації цілих національних меншин¹. Дослідження окремих біографій дозволяє бачити складну мозаїку розвитку різних ідентичностей і показує евентуальні напрями національних рухів.

Життя і діяльність Евгеніуша Ромера детально досліджено в польській історіографії, де він вважається одним з творців польської геополітики, географії та картографії. В оцінці політичних поглядів Ромера більшість істориків інтерпретує його як прихильника національних демократів Романа Дмовського. Деякі дослідники (Рафал Габула, Маріан Мрочко та ін.) вважають Ромера польським патріотом і демократом, міфологі-

¹ Лор Э. Русский национализм и Российская империя: кампании против «вражеских подданных» в годы Первой мировой войны. — Москва, 2012. — 304 с.

зуючи його постать². Як раз з цими твердженнями ми будемо дискутувати.

У цій статті спробуємо показати реакцію і сприйняття Євгеніушем Ромером революційних подій в колишній Російській імперії, розкрити зміст його політичних переконань та проаналізувати оцінку ним українського національного руху і ситуації у Східній Європі загалом. Основним джерелом нашої реконструкції буде щоденник Е. Ромера, а також його записи «Pamiętnik Paryski 1918–1919», котрі він вів під час Паризької мирної конференції. Певне значення має його епістолярій з відомими діячами, що зберігається у відділі рукописів Ягеллонської бібліотеки у Кракові.

Методологія статті базується на двох підходах: біографічному та герменевтичному. Французький філософ Ролан Барт дослідив глибоку різницю між текстом і мовою в контексті ідеології. Справа в тому, що текст пропонує рівновагу предметів та акцентів, а мова озвучує контекстуальні дискурси³. Аналізуючи тексти Ромера, опиратимемося на Бартове питання: «Чи дійсно, оповість про події минулого, звикло сприйнята у нашій культурі (починаючи від древніх греків) під рубрикою історичної «науки», що підвладна імперативу «реальності» і виправдана принципами «раціонального» викладу, відрізняється якоюсь специфічною рисою, якою-небудь несумнівною структурною впорядкованістю від оповісті уявленого, що можна зустріти в епопеї, романі, драмі?»⁴

Аналіз ситуації з національними меншинами в Російській імперії можна пояснити роллю різних ситуативних лояльностей. Американський історик Марк фон Хаген визначив, що головну

² *Romer Eugeniusz*, *Pamiętnik Paryski 1918–1919*, tom I, Redakcja naukowa Stanisław Sierpowski, Wrocław, 2010, s. V–XIII; *Mroczo Marian*, *Eugeniusz Romer (1871–1954): biografia polityczna*, Słupsk, 2008, ss. 272.

³ Детальніше див.: *Барт Ролан*, *Дискурс истории* // *Р. Барт*, Система моды. Статьи по семиотике культуры, Москва, 2003, с. 427–441.

⁴ Там само, с. 427.

роль на окраїнах монархії Романових відігравали етнічні, конфесійні та економічні діаспори, які пересувалися по імперським окраїнам і в своїй більшості не належали до російської (руської) національності⁵. Поляки не становили винятку, навіть більше — польське середовище існувало завдяки гібридним ідентичностям, що характеризуються множинною лояльністю. Легітимація і організація тогочасних європейських імперій ґрунтувалася на Государі та династії, становому ладі суспільства й імперській ідеї. Росія не була винятком, тому лояльність по відношенню до Государя (імперії) і станова приналежність мали більше значення, ніж приналежність до етнічної чи конфесійної групи⁶.

* * *

Майбутній учений народився у Львові в 1871 році. Дитинство юнака пройшло у містечку Коросно у Королівстві Галиції і Лодомерії, яке називали «*parva Cracovia*». З 1367 р. містечко мало магдебурзьке право. Його батько Едмунд був учасником Січневого повстання 1863 р., а також займав високу посаду в тогочасній галицькій адміністрації. Мати мала угорське походження. Ще зі школи Ромер зацікавився географією і гуманітарним дисциплінами. Майбутній учений вивчав географію, історію, геологію у Ягеллонському університеті у Кракові. У 1894 р. молодий дослідник захистив докторат з філософії у Львівському університеті. Мав кілька наукових стажувань у Відні і Берліні. В габсбурзькій столиці він слухав лекції відомого професора-геополітика Альбрехта Пенка (1858–1945), який географічний підхід поєднував з націоналістичними упередженнями щодо слов'янських народів, де німецький етнічний кордон в рамках

⁵ Хаген М. фон, Империи, окраины и диаспоры: Евразия как анти-парадигма для постсоветского периода // Новая имперская история постсоветского пространства, Казань, 2004, с. 131.

⁶ Канпелер А. Мазепинцы, малороссы и хохлы: украинцы в этнической структуре Российской империи // [Електронний ресурс]: <http://litopus.org.ua/vzaimo/vz11.htm>. Дата відвідування: 4 квітня 2014.

концепції *Mitteleurope* мав бути по Віслу⁷. У 1899 р. у Львові Ромер захистив габілітаційну працю. Там же молодий дослідник долучився до діяльності *Czytelni Akademickiej* — організації польської студентської молоді (існувала з 60-тих років XIX ст. до 1914 р.), котра з 1888 року була пов'язана з національно-демократичним рухом⁸.

Основною сферою наукових зацікавлень вченого була картографія. В 1916 році він підготував «*Polski atlas statystyczny i geograficzny*», котрий буде активно використаний польською делегацією під час Паризької конференції⁹.

У 1921 році Ромер заснував у Львові Інститут картографії «*Atlas*», де були опубліковано багато мап і атласів. Усі ці факти щодо походження і діяльності Ромера дозволяють зрозуміти найбільш характерні нюанси формування його світогляду та національної ідентичності, допомагаючи пояснити деякі оцінки та реакції на події революційного періоду на сході Європи.

Головну інформацію про оцінки Ромером міжнародної ситуації в Європі, про його життя в Російській імперії надає приватний щоденник. Як і значна частина інтелектуалів його часу, він розпочинає вести щоденник під впливом початку Першої світової війни у 1914 р. з кількома перервами закінчує текст у 1923 р.¹⁰.

Як і більшість поляків, Ромер не сприймав російського самодержавства. У своїх політичних оцінках він був непримиримим прихильником відродження незалежності Польщі. Учений повсякчас наголошував, що польські землі перебувають у складі Росії лише тимчасово. На формування його поглядів впливав міф про першу Річ Посполиту у кордонах 1772 року як

⁷ *Mroczek Marian*, dz. cyt., s. 36.

⁸ Там само, с. 26.

⁹ *Romer Eugeniusz*, *Pamiętnik Paryski 1918–1919*, tom I, Redakcja naukowa Stanisław Sierpowski, Wrocław, 2010, s. IX.

¹⁰ *Romer E. Dziennik, 1914–1918*, Wstęp Piotr Łossowski, Warszawa, 1995, 646s.

першу республіку в Європі, а також віра в цивілізаційну місію поляків на її сході. Ромер сприймав ідеологію *Antemurale*, де Польща інтерпретувалася як останній бастион Заходу і латинської цивілізації перед наступом «варварського Сходу». Потужним чинником були русофобські настрої, що живилися синдромом поразки Січневого повстання 1863 року. Ці риси його політичних уподобань дозволяють зрозуміти його акценти та інтерпретації Великої війни і революції в Росії.

Ромер був палким прихильником національної ідеї, але не був націоналістом в повному розумінні цього слова¹¹. Його націоналізм не пов'язаний із «землею і кров'ю» й не мав етнічного змісту, а радше — імперіалістичне підґрунтя. Ромер повністю сприймав Литву в імперських категоріях, уважаючи, що її землі належать до «етнографічної Литви»¹². Остання була ідеологічною конструкцією з часів Речі Посполитої. Взагалі цей міф був досить популярним в середовищі польських революціонерів та інтелігенції. Литовці розумілися як частина великого річпосполитського світу, де головну роль відіграють поляки. Для Ромера характерна глибока віра у відновлення історичної справедливості, коли «нова» Річ Посполита постане в кордонах 1772 року. Така історична пам'ять про Польщу формувала політичні уподобання переважної більшості поляків, що мешкали на території східних окраїн (пол. *Kresów Wschodnich*). На основі таких уявлень вчений рахував, що поляки в Литві не є колоніалістами, а радше корінним населенням краю¹³.

Міф про Річ Посполиту впливав на розвиток політичної свідомості поляків. Тому будь-яка ініціатива радикальної зміни або трансформації знаходила підтримку серед них. Фактично, коріння модерного польського націоналізму бере початки від цього міфу, а також від — історичної пам'яті про поразку Січневого

¹¹ *Romer E. Dziennik, 1914–1918, Wstęp Piotr Łossowski, T. 1, Warszawa, 1995, s. 8.*

¹² Там само, с. 8.

¹³ Там само, с. 14.

повстання 1863 року. В уявленнях Ромера, польська історія — це минуле Честі, де полякам «нема чого соромитися». На посилення своєї націоналістичної аргументації, він покликається на ідеали «шляхетської демократії», прогресивність Травневої конституції 1791 року¹⁴. На його переконання, тодішня унія Польщі з Литвою була прикладом європейського союзу держав. Характерно, що Ромерове уявлення про можливий «східний кордон» базувалися на критиці концепції «рівноваги», авторство якої належить професорові Янові Чекановському (1882–1965)¹⁵. Її суть полягала в тому, що «14 пунктів» президента США Вудро Вільсона мають бути застосовані по відношенню до кожної народності або народу на східних теренах «уявленої Польщі»¹⁶.

Виходячи з цього, Ромер прихильно сприймав політичну і революційну діяльність Юзефа Пілсудського, хоча ж вони з ним перебували у різних політичних таборах¹⁷. Початок війни учений зустрів у Львові, де працював професором університету. Після наступу російської армії і окупації Галичини (Східної Галиції) він на короткий час від'їжджає до Відня.

Ромер різко критично оцінював розв'язання війни в Європі, звинувачуючи Німеччину і Росію як головних антагоністів. Відсутність більш поглибленого аналізу причин війни пояснюється емоційністю, страхом смерті, а також надіями на відродження польської державності. Узагалі Ромер уважав, що «прусофільство» і «русифілізм» у цей період було неможливе для всіх хто розумів підстави політики обох імперій¹⁸. Ідея війни

¹⁴ *Romer E. Dziennik*, t. 2, 1919–1923, Warszawa, 1995, с. 239.

¹⁵ Ян Чекановський (1882–1965) — відомий польський антрополог, етнолог, мовознавець. З 1913 р. був керівником кафедри антропології Львівського університету, де створив Львівську антропологічну школу. Під час Паризької конференції був експертом польської делегації з етнографічних і географічних питань.

¹⁶ *Romer E. Pamiętnik Paryski*, 1918–1919, cz. 1, Wrocław, 2010, с. 22–23.

¹⁷ *Romer E. Dziennik*, t. 2, с. 8.

¹⁸ *Romer E. Dziennik*, t. 1, с. 61.

у пруських імперських колах пояснювалася захистом малих країн і націй — Сербії, Бельгії і Польщі. У такій ситуації поляки мусли б зайняти лояльну позицію до Росії, реалізуючи свої громадянські права, але без «поривів»¹⁹.

Під час розгортання активних бойових дій на східному фронті, Ромер прагнув накреслити шляхи відновлення польської державності і пояснити деякі нові феномени національної самоорганізації етнічних груп, соціальних класів і народностей. Матеріалом для його рефлексій була практика польського визвольного руху в Росії. Він уважав, що тільки подолання «крайовості» як політичної програми допоможе вийти з вузьких провінційних кордонів політичного мислення²⁰.

Ромер скептично сприйняв вибух революції в Росії, але завжди конструював можливі варіанти відновлення Польщі. Весь текст його щоденника — це глибока рефлексія над долею поляків в імперії, їхньою боротьбою за мову і католицизм. Зрозуміло, що останнє певною мірою було міфологізовано, адже Католицька Церква мала в імперії значні права, особливо на території своїх канонічних територій. Але логіка Ромера була типовою для більшості тогочасних польських діячів, для них Велика війна — це шанс Польщі, Російська революція — незалежна Польща! Як було відзначено вище, для ученого характерна «травма» історичної пам'яті — поразка Польських повстання в імперії Романових. Усі учасники і діячі повстань були героїчними образами боротьби проти поневолення, тому апеляція до їх авторитету мала сакральний зміст, надавала думкам, тезам, тексту незаперечного значення, значення «істини в останній інстанції».

Аналізуючи Російську революцію, Ромер звертається до цитування слів відомого польського революціонера 1831 року Мауріція Мохнацького: «Сутність революції полягає не у величому протесті, не у повішенні шпигунів і зрадників на стов-

¹⁹ Там само, с. 62.

²⁰ Там само, с. 93.

пах, адже це не якась бурхлива нічна сцена, а в вмінні убергтися від загальної необхідності у разі нагальної безмірної рішучості...»²¹.

На основі цієї цитати Ромер критикував тогочасне російське суспільство, яке ще не доросло до такого розуміння революції²². Але питання в іншому, він апелював до російського соціуму, як етнічної чи імперської спільноти? Видається, що Ромер виокремлював поляків зі складу імперського громадянства. З іншого боку, така інтерпретація свідчить про досить поверхове розуміння суспільства, якщо врахувати його наукову діяльність. Фактично вчений у таких розважаннях постає заручником ідеологічних міфів, що характерні для польського націонал-демократичного середовища. Тому й робить відповідні висновки, що новий уряд не тільки змушений буде уберегти і навести порядок, але й реформувати мільйонну армію²³.

За таких умов імперія Романових не зможе збудувати порядок і нормальну конституційну (правову) владу. Ромер підкріплював свою тезу суперечливим твердженням, що Росія не пройшла фазу освіченого абсолютизму²⁴. В таких оцінках учений дуже подібний до Астольфа де Кюстіна й Адама Міцкевича.

Ромер дуже песимістично оцінював російське суспільство. Для нього російський патріотизм мав сумнівний характер, тому трудно вірити його апологетам і прихильникам щодо їх бажання рятувати російську державу. Хоча учений і визнавав, що патріотизм є невідомою рисою для росіян²⁵. Поверховий критицизм Ромера спрямований відносно російського народу, який він характеризував як некультурну і темну масу, котра слухає тільки провідників, тому хитається у бік чорносотенного радикалізму²⁶.

²¹ Там само, с. 515.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само, с. 516.

²⁵ Там само, с. 525.

²⁶ Там само.

На цій засаді Ромерове розуміння патріотизму тотожне тогочасним уявленням про націоналізм. Фактично він пробував пояснити явище російського патріотизму в межах річпосполитських уявлень про народ (пол. *lud*).

Після перемоги Лютневої революції в Петрограді, у червні 1917 року Ромер передрікав швидке і остаточне падіння російської держави, яка стрімко мчить до повного краху. По всій Росії зароджуються відцентрові тенденції, коли кожна провінція (губернія) бажає самоуправління або автономії²⁷. Він звертав увагу на фінляндський та український випадки, які свідчать про остаточне падіння імперії й самодержавства. Якщо Фінляндія прагнула незалежності, то Україна вимагала якомога ширшої автономії і створила свій автономний уряд, хоча і не прагне «ізоляції від Росії»²⁸.

Аналіз щоденника і паризьких нотаток Ромера черговий раз переконує в його прихильність до ідеології народової (національної) демократії, хоча з певним винятками і зауваженнями. «Кресовий» погляд залишався домінуючим в його оцінках щодо революційного процесу в Росії й Україні. Ромер називав Литву — «нашою», жодного разу, не написавши про можливість литовського національного самовизначення. Такі імперіалістичні уявлення щодо Литви ґрунтувалися на ідеї створення спільної держави. Білорусь взагалі вважав «темним» краєм, де немає потужної інтелігенції²⁹. Очевидно, такий тип світогляду і оцінки тогочасних подій були домінуючими в середовищі польської інтелігенції. Жовтневу революцію Ромер називав повстанням більшовиків, яке сприймалося на плітках, які привезені солдатами з Петрограду³⁰. Тому після кривавої перемоги більшовиків у Росії створилася дивна ситуація, коли поширюється опір і

²⁷ Там само, с. 555.

²⁸ Там само, с. 555.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само, с. 578.

бойкот новій владі³¹. 1917 рік в оцінці вченого був успішним, адже вимога незалежної Польщі була визнана Антантою та іншими західними країнами, а соціальна революція сприяла відновленню польської присутності на «Кресах»³². Такі його уявлення ґрунтувалися на ідеалістичній оцінці конфесійної, релігійної та етнічної ситуації на окраїнах колишньої Речі Посполитої. Ромер, як і більшість кресов'яків, не помічали кардинальних змін суспільної свідомості за 150 років після трьох поділів Польщі. Як наслідок, події революції в самій Росії сприймалися ним як «перемога поляків» і «люмпенський бунт «руського мужика», при цьому початок війн за незалежність в Центральній Європі оцінювався як неминучий історичний процес.

Ромер уважав, що укладання Брестського миру свідчить про послідовну гру німців щодо дестабілізації Росії, яка дозволяє їм здобувати військові і дипломатичні перемоги на Східному фронті. З жалем учений визнавав, що сепаратний мир легітимізував більшовицький уряд. Ця угода надала більшовикам переваги у реалізації і пропагуванні революційних гасел, особливо, право народів на самовизначення³³. Але навіть мир не зберіг Росію в колишніх кордонах, тому засадниче право на самовизначення було ігнороване більшовиками по відношенню до більшості народностей і народів імперії Романових. Фактично, це право вони визнавали тільки щодо Польщі і Фінляндії. Така історична ситуація вимагала б примирення між революціонерами, але детермінувала початок громадянської війни. Наприклад, політика українського уряду кінця 1917 р. нічим не різнилася від гасел більшовиків³⁴. Можна стверджувати, що Ромер у питаннях східної політики Польщі і реакції на Російську революцію був прихильником Романа Дмовського, котрий уважав, що Росія

³¹ Там само, с. 596.

³² Там само, с. 629–630.

³³ *Romer E. Dziennik, 1919–1923, t. 1, Warszawa, 1995, c. 29–30.*

³⁴ Там само, с. 31.

«належить до минулого, а на територіях, що вона втратила не проживали державні народи — ergo...»³⁵.

Досить скептично Ромер оцінював роль Антанти на сході Європи, котра пробувала відновити російську державність. Цю позицію він постійно виголошував у середовищі польської делегації на Паризькій мирній конференції. Для нього пропонуваній союзниками проект відродження «великої і єдиної Росії» без Польщі і Фінляндії ніколи не буде федерацією вільних народів. Це він пов'язував з практичною відсутністю програми діяльності Коаліції у Східній Європі, де виник проект створення прибалтійської федерації під протекторатом Великої Британії³⁶.

Під час Паризької конференції Ромер відстоював історичні права Польщі на Східну Галичину³⁷. Питання компенсації і рівності між поляками на сході і русинами на заході розглядалося на основі визнання спільного проживання цих народів на галицьких землях³⁸. Концепція «рівноваги» в Галичині мала би забезпечити домінування поляків в адміністрації, шкільній та університетській освіті. Навіть незначні здобутки для українців в цих сферах ще за Габсбурзької імперії були зігноровані. Зрозуміло, що така логіка мислення в тогочасних нових геополітичних реаліях була хибною, хоча переконувала західних дипломатів і зокрема лорда Керзона в «поверненні історичних земель Речі Посполитої» до Польщі. При цьому Ромер навіть критикував Дмовського за спрощений підхід до східногалицького питання³⁹. Тоді учений виявив прихильність до концепції «Міжмор'я», де Польща мала б стати центром державного союзу між Балтійським і Чорним морем⁴⁰.

³⁵ *Romer E.* Pamiętnik Paryski, 1918–1919, cz. 1, Wrocław, 2010, s. 261.

³⁶ *Romer E.* Dziennik, 1919–1923, s. 354.

³⁷ Бібліотека Ягеллонська, відділ рукописів, акс. 170/81, notes nr 105.

³⁸ *Romer E.* Pamiętnik Paryski, 1918–1919, cz. 1, s. 171.

³⁹ *Mroczek Marian*, dz. cyt., s. 83.

⁴⁰ Там само, с. 85.

Характерно, що українців Східної Галичини, котрі ще в листопаді 1918 року проголосили Західноукраїнську народну республіку, Ромер принципово називав русинами. Щодо «українського питання» він і надалі залишався консервативним імперіалістом. З погляду кількох десятиліть можна стверджувати, що Ромер був одним з тих, хто заклав передумови українсько-польського конфлікту в першій половині ХХ ст.

В цьому аспекті він критикував антипольські настрої литовців, які «потребують пана з нагайкою»⁴¹. Ромер піддавав сумніву ідею незалежності Литви зі столицею у Вільно, а також будь-який її можливий федеративний зв'язок з Росією⁴². У червні 1919 року вчений покладав певні надії на проведення плебісциту населення «етнографічної Литви», відзначаючи, що польську меншину може задовольнити тільки «Велика Литва в унії з Польщею»⁴³. У своїх оцінках перетворень у Східній Європі вчений орієнтувався на міф про Річ Посполиту і переконання про цивілізаційний месіанізм поляків. Його реакція була типовою для націоналіста початку ХХ ст. У листопаді 1922 року Ромер описував скрутне становище поляків у Литві, де пропонував боротися за їх національні та культурні права, визнаючи, що це може призвести до позбавлення їх громадянських прав⁴⁴.

Висновки. Трудно писати про оцінки поляками революції в імперії Романових без контексту Першої світової війни. Всі тогочасні громадські діячі, представники опозиційних партій і рухів, різноманітні об'єднання національних меншин розцінювали початок світової війни як можливість боротьби за свої національні, культурні і соціальні права. Особливе місце в імперському житті Росії займали поляки, котрі не втратили високий рівень політичної самоорганізації після трьох поділів. Мав рацію американський історик Роман Шпорлюк уважаючи,

⁴¹ *Romer E. Dziennik, 1919–1923, t. 1, s. 317.*

⁴² Там само.

⁴³ Там само, с. 329.

⁴⁴ Там само, с. 529.

що у ХІХ столітті поляки не мали держави, але були нацією (домодерною і модерною) а росіяни мали державу, однак не були нацією⁴⁵. Розуміння цього аспекту дозволяє оцінювати політичну і революційну активність поляків як «внутрішніх ворогів» імперії. Недаремно, популярний після польських повстань вираз «такий молодий, а вже поляк» показує різко негативне сприйняття будь-яких проявів проти самодержавства, котрі в категоріях того часу були класичним сепаратизмом. Хоча треба визнати, що значна частина польської спільноти була щільно інтегрована до владних органів, працювала в установах, університетах, підприємствах і проявляла лояльність⁴⁶.

Евгеніуш Ромер був «сином свого часу», належав до покоління, ураженого поразкою Січневого повстання. До кінця життя вчений вважав себе кресов'яком. Він був палко заангажований східною політикою Юзефа Пілсудського і відновленої Польщі. Для Ромера характерний гегельянський підхід щодо оцінки націотворчих і визвольних процесів у Східній Європі. Головним гравцями для нього були тільки поляки і росіяни, за певних обставинах також німці. Всі інші народи він розглядав з позиції «неісторичності». Соціальні, культурні і національні трансформації після Російської революції 1917 р. Ромер оцінював з позиції польського націоналіста. Для нього визвольний рух українців вигідний тільки тоді, коли послабляв Росію і посилював Польщу. Загалом революційний процес в Україні і Білорусі він уважав боротьбою «малих» народів за автономію, фактично, відмовляючи їм у праві на національне самовизначення. Такі уявлення були панівними для тогочасної польської еліти, народженої і сформованої в умовах революційного підпілля Російської імперії.

⁴⁵ Див: *Шпорлюк Роман*, Імперія та нації (З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі), Київ, 2000, 354 с.

⁴⁶ Детальніше див.: *Биск І.С.* К вопросу о социальном составе населения г. Киева (по данным переписи 1917 г.), Киев, 1920, 18 с.

Чи вважав Ромер революційні події на українських землях колишніх Габсбурзької і Російської імперії Українською революцією? Однозначно, що ні. Відповідь на це риторичне питання показує наскільки різною є оцінка і інтерпретації одних і тих самих подій людьми, що належать до іншої національної, культурної та навіть соціальної ідентичності. Для Ромера 1917–1923 роки були війною за незалежність, де провідну роль відіграла ідея нації, а не соціального визволення.